

تبیین تأثیر فضای حیاتی بر امنیت منطقه‌ای (مطالعه موردی کشور عراق)

محمود نادریان

دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ابراهیم رومینا^۱

استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

زهرا پیشگاهی فرد

استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۳/۰۶

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۱/۲۵

چکیده

فضای حیاتی به بخشی از محیط جغرافیایی گفته می‌شود که بقا، حیات و توسعه کشورها تابع آن است. چنانچه فضای حیاتی کشورها با مخاطره مواجه گردد کارکردها و عملکردهای آن با چالش مواجه شده و تدام آن شکل‌گیری بحران را در پی دارد. فضای حیاتی شامل فضاهایی است که برای بقا کشور از اهمیت برخوردار است. این فضا ممکن است اقتصادی، ارتباطی، انسانی، فرهنگی و یا سایر موارد باشد. در ارتباط با فضای حیاتی ارتباطی و دسترسی، کشورهایی در جهان وجود دارند که فضای حیاتی آنها محدود بوده و این فضای حیاتی از حساسیت برای آنها برخوردار است. یکی از کشورهای مزبور، عراق است که برای دسترسی به مناطق و سایر سیستم‌های جهانی از خلیج فارس، فضای حیاتی محدودی را در جنوب شرق خود دارد. این فضا برای کشور عراق از حساسیت برخوردار بوده و سرنوشت و آینده آن تابع دسترسی و حفظ آن در این بخش است. منازعات این کشور با ایران و کویت که باعث شکل‌گیری دو جنگ منطقه‌ای و ورود کشورهای مداخله‌گر خارجی به منازعات مربوطه بوده ناشی از رهایی از این فشار صورت گرفته است. لذا امنیت منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا تابع فضای حیاتی عراق در جنوب شرق آن است. این پژوهش با مد نظر قرار دادن تأثیر فضای حیاتی عراق بر امنیت منطقه‌ای به بررسی منازعات شکل‌گرفته متأثر از آن پرداخته است. روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات مربوطه، کتابخانه‌ای و اسنادی و مراجعه به مراکز و نهادهای مربوطه است. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها توصیفی-تحلیلی است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که دسترسی محدود عراق به فضای حیاتی باعث افزایش تنش و منازعات منطقه‌ای شده و امنیت منطقه را با مخاطره مواجه ساخته است. چنانچه دسترسی عراق به فضای حیاتی موجود پایدار باشد و راهکارهای مناسبی در این زمینه بوسیله ایران و کویت برنامه ریزی گردد امنیت منطقه‌ای ناشی از این پدیده پایدار خواهد بود.

واژگان کلیدی: فضای حیاتی، امنیت منطقه‌ای، عراق، ایران، کویت

مقدمه

بر مبنای دیدگاه اندیشمندان اوایل قرن بیستم، سرزمین پدیده‌ای اورگانیکی است که از آن به فضایی حیاتی تعبیر می‌شود. فضای حیاتی مانند موجود زنده نیازمند تغذیه و رشد است و از آنجا که کشورها با یکدیگر پیوسته در رقابت هستند تا فضای بیشتری را برای رشد خود به دست آورند بنابراین این رقابت از یک سو کمبود منابع و از سوی دیگر بستر منازعه را شکل می‌دهد (Mir heydar&Others,2013:102). در نظریه ارگانیک راتزل، گسترش مرزهای کشور، بازتابی از سلامت و توان توسعه آن ملت است و کشورها نیازمند رشد هستند و دولت حاصل تکامل ارگانیک است و اجزای وابسته آن، شبیه درختی است که اندام فضایی آن در خاک قرار دارد و برای آنکه این اندام رشد و تکامل یابد، توسعه ارضی لازم و ضروری می‌نماید (Ezati,2002:10). اندیشه لسنروم (فضای حیاتی) راتزل، مفهوم ارگانیکی کشور را در رشد آن می‌داد (Mercier, 1995: 213-215) با ارائه این نظریه دولت‌ها برای کسب فضای حیاتی بیشتر وسوسه شدند (Pishgahifard,2006:543).

با توجه به واقعیت فضای حیاتی در رابطه با کشورها و نتیجه واقعی آن در کنش میان واحدهای سیاسی جهان، فضای حیاتی به پهنه یا قلمروی از جغرافیا گفته می‌شود که برای کشور دارنده یا کشور ادعاکننده دارای اهمیت حیاتی بوده و می‌تواند بقا، رشد و توسعه کشور دارنده یا کشور ادعا کننده را تأمین کند. چنانچه چنین روندی بستر رقابت کشورهای دارنده یا مدعی را فراهم کند زمینه تنش و منازعه کشورهای مزبور را فراهم کرده و در نهایت ممکن است به منازعات مسلحانه بیانجامد.

کشورهایی که در تنگنای فضایی قرار دارند این مساله به شکل حادثتری بروز می‌کند. این کشورها دائماً در تکاپوی رهایی از وضعیت شکل گرفته هستند. چنین رویکردی در سطح منطقه‌ای شکل دهنده منازعات همگیر و گسترده خواهد بود و امنیت منطقه‌ای را با چالش مواجه خواهد ساخت. لذا نتایج چنین وضعیتی درگیر شدن چندین سیستم سیاسی در سطح منطقه خواهد بود.

اکثر کشورهای جنوب غرب آسیا تحت تأثیر و نقش‌آفرینی بازیگران سطح جهانی بویژه کشورهای استعماری اروپا از ابتدای قرن بیستم شکل گرفتند. رویکرد تقسیم فضا در این دوره در قالب رقابت بین بازیگران و نوع تنش شکل گرفته بین آنها بوده است نه مقتضیات فضا و انسان‌هایی که در فضا بوده‌اند. لذا رابطه اکولوژیکی شهروندان با مرزبندیهای شکل گرفته دچار چالش شده و این چالش در دوره‌های بعد به شکل منازعه و کشمکش پایدار بروز پیدا کرده است. عراق یکی از کشورهای این منطقه است که پس تحت تأثیر معاهدات قدرتی و نقش‌آفرینی قدرتهای پیروز در جنگ جهانی اول در دهه دوم قرن بیست شکل گرفت. نگرش حاکم بر شکل‌گیری عراق صرفاً رقابت بین بازیگران سیاسی فرامنطقه‌ای بویژه بریتانیا و فرانسه و نیز شکست امپراتوری عثمانی در جنگ جهانی اول بود. برای ارزیابی و آزمون فرض در این تحقیق و تحلیل اطلاعات از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. در روش کتابخانه‌ای با توجه به اسناد و شواهد موجود، مطالعات کتب، مقالات و فصلنامه‌ها مربوطه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مساله اصلی تحقیق عبارت است از اینکه دسترسی کشور عراق به فضای حیاتی جنوب این کشور در امنیت منطقه‌ای تأثیرگذار است؟

در راستای مساله اصلی تحقیق، دو سؤال زیر طراحی شد:

- ۱- آیا دسترسی کشور عراق به فضای حیاتی در خلیج فارس در توسعه این کشور تأثیرگذار است؟
  - ۲- آیا دسترسی کشور عراق به فضای حیاتی خلیج فارس در تولید امنیت کشورهای همجوار تأثیرگذار است؟
- جهت بررسی سؤالات فوق فرضیات زیر طراحی گردید:

۱- به نظر می‌رسد دسترسی کشور عراق به فضای حیاتی خلیج فارس از طریق مبادلات تجاری و دادوستد کالا، صدور نفت خام و مشتقات نفتی و نیز مبادلات تجاری کشورهای همجوار عراق موجب توسعه اقتصادی این کشور می‌گردد.

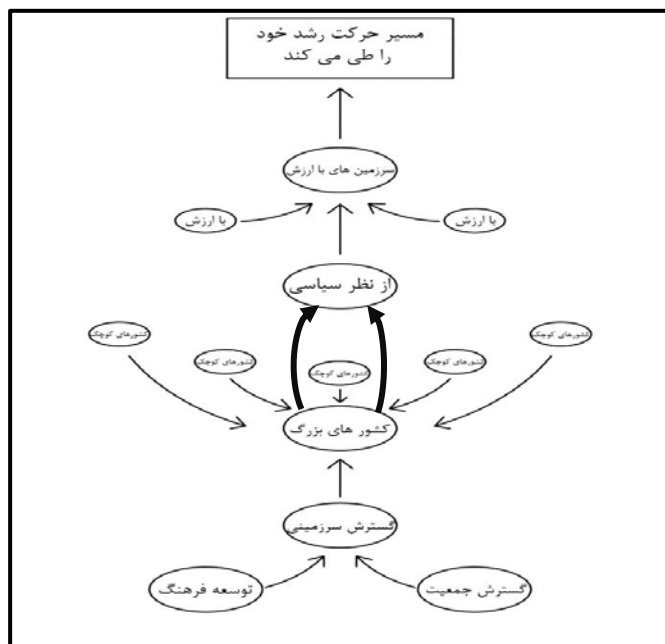
۲- به نظر می‌رسد دسترسی کشور عراق به فضای حیاتی در خلیج فارس و مشارکت در فرایندهای سیاسی اقتصادی و نظامی منطقه‌ای، بستر تولید امنیت کشورهای کرانه خلیج فارس و نیز افزایش مبادلات تجاری و اقتصادی منطقه‌ای را فراهم آورد.

چارچوب نظری

فضا دارای نوعی بار ارزشی است که می‌تواند موضوع رقابت برای تصاحب آن شود مفهوم فضای حیاتی ریشه در اندیشه‌های عصر روشنگری و گرایش‌های جهان وطنی در نسبت‌های رمانتیک و تاریخ گرای آلمان دارد (Alam,2003:230). مفهوم فضای حیاتی راتزل متأثر از دو اصل از نظریه داروین در ساختاری اکولوژیکی به شرح زیر بود. این دو اصل عبارتند از:

- ۱- جامعه مانند موجود زنده است که برای دسترسی به فضا و غذا در حال رقابت دائمی قرار دارد؛
  - ۲- چرخه حیات موجودات زنده شامل مراحل تولد، رشد، بلوغ، افول و مرگ است (Dikshit,1995:5).
- دو اصل فوق پایه‌گذار اندیشه لئوسروم (فضای حیاتی) شد که مفهومی ارگانیکی برای رشد کشور مد نظر داشت. با تکیه بر دو اصل فوق؛ راتزل هفت قانون زیر را برای رشد کشورها مطرح کرد:
- فرهنگ فضای یک کشور متناسب با گسترش جمعیت رشد می‌کند.
  - رشد سرزمینی، تابعی از دیگر ابعاد توسعه است.
  - کشورها از طریق جذب (مکیدن) واحدهای کوچک‌تر رشد می‌کنند
  - مرز، ارگان (سازمان) پیرامونی حکومت و بازتابی از توان و رشد آن به شما می‌رود؛ از این رو، دائمی نیست.
  - حکومت‌ها در دوره رشدشان از نظر سیاسی به دنبال جذب سرزمین‌های با ارزش هستند.
  - مقدار حرکت برای رشد اولیه، از تمدن بسیار توسعه‌یافته فراهم می‌شود.
  - روند رو به رشد سرزمینی، در مسیر گذار فراگیر و فزاینده تأمین می‌شود.
  - بر اساس قوانین فوق راتزل معتقد به رشد و توسعه کشور بر مبنای توسعه سرزمینی است (Shekoei,2009:67-68).

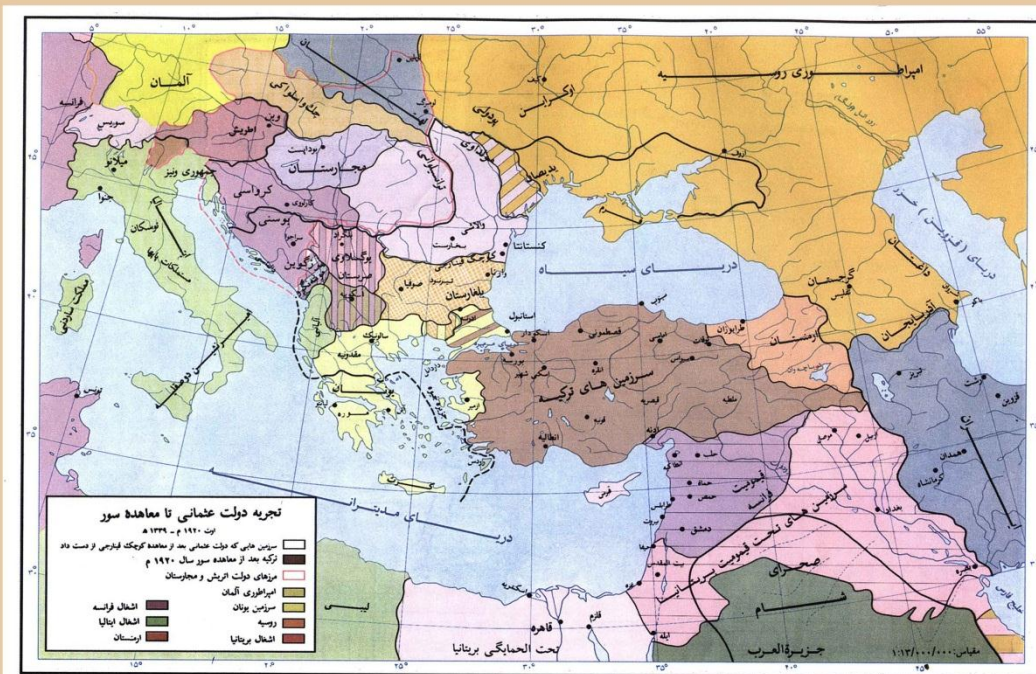
با توجه به نظریه راتزل می‌توان مدل زیر را در ارتباط تأثیر فضای حیاتی بر رشد کشورها ترسیم نمود.

مدل ۱: فرایند رشد کشورها در نظریه راتزل

Source: Authors

محیط شناسی

نقشه شماره ۱: تقسیم امپراتوری عثمانی و شکل گیری کشورهای عربی آن

Source: (Binesh,2006)

جنوب غرب آسیا بخشی از آسیا است که دارای شرایط بسیار متغیر اقلیمی و ژئومورفولوژیکی است. در بخش شمالی این منطقه ارتفاعات کوهستانی و در بخش جنوب این منطقه سرزمینهای هموار قرار گرفته است. به لحاظ اقلیمی نیز بخشهای شمالی معمولاً دارای بارشهای زمستانی و باران فصلی بوده و بخش جنوب این منطقه، کویری و خشک و بدون ریزشهای معناداری است. رودخانه‌های دجله و فرات که از بخشهای کوهستانی شمال تغذیه می‌شوند در بخشهای مرکزی این منطقه به خلیج فارس می‌ریزند. لذا سرزمینهای محل عبور این شریانهای آبی به لحاظ کشاورزی در موقعیت مناسبتری قرار دارند.

کشور عراق بخشی از سرزمین‌های عربی جدا شده از امپراتوری عثمانی است که بعد از جنگ جهانی دوم از به استقلال رسید. نحوه تقسیم فضا توسط قدرتهای مسلط اروپایی در این دوره شکل فضا و نحوه ترسیم مرزهای این کشور را ترسیم کرد (نقشه شماره ۱).

عراق از شمال به جمهوری ترکیه، از شمال غربی به کشور سوریه، از مغرب به اردن هاشمی، از جنوب غربی و جنوب به عربستان سعودی، از جنوب شرقی به خلیج فارس و کویت و از شرق نیز با ایران همجوار است. طول نوار ساحلی این کشور در خلیج فارس که تنها مسیر دسترسی به آب‌های آزاد حدود ۵۸ کیلومتر می‌باشد (نقشه شماره ۲).

نقشه ۲. موقعیت عراق در منطقه جنوب غرب آسیا

<http://www.cdc.gov/immigrantrefugeehealth/profiles/iraqi/images/image001>

یافته‌های تحقیق

بر مبنای فرضیات ارائه شده تحقیق و متغیرهای مطرح شده در آنها موارد زیر مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته

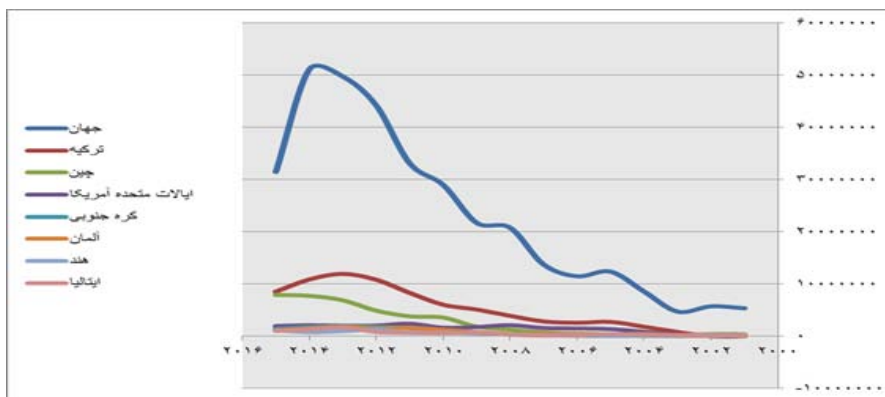
است.

۱- مبادلات تجاری: مبادلات تجاری عراق با کشورهای فرا منطقه‌ای

عراق به‌عنوان یکی از مهم‌ترین صادرات کننده‌های نفت، بیشتر کالای روزمره خود را با واردات از دیگر کشورها تأمین می‌کند که بیشتر آن از طریق ترانزیت آبی صورت گرفته است، بخصوص کشورهای اروپایی و شرق چین. همان‌گونه که در جدول ۱ نشان داده شده است در سال ۲۰۱۵ بیشتر واردات فرا منطقه‌ای از ترکیه، چین، آمریکا، کره جنوبی، آلمان، هند و ایتالیا به ترتیب اول تا هشتم می‌باشد. واردات عراق از ترکیه با ۸/۵۵۰/۹۴۷ هزار دلار، چین با ۷/۹۲۵/۴۵۶ هزار دلار، آمریکا ۱/۹۶۹/۶۴۳ هزار دلار، کره جنوبی ۱/۴۲۷/۹۴۴ هزار دلار، آلمان ۱/۱۳۸/۹۵۰ هزار دلار، هند ۱/۱۳۵/۲۸۳ هزار دلار، ایتالیا ۱/۰۱۶/۴۷۹ هزار دلار بوده است.

جدول ۱. واردات عراق از کشورهای فرا منطقه‌ای (هزار دلار)

واردات	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵
جهان	۵۳۹۰۶۱	۵۷۳۸۵۸	۶۷۳۵۵۸	۸۵۷۶۵۱۸	۱۳۳۵۸۶۲	۱۱۲۹۹۱۰۳	۱۳۷۵۸۴۸	۲۰۷۸۱۰۳	۲۱۷۲۴۵۳	۲۸۹۹۳۳۳	۳۳۱۳۳۱۳۲	۴۴۲۱۷۶۶۰	۴۹۷۶۹۶۲۸	۵۱۱۴۰۵۳۹	۳۱۴۸۷۵۵۸
ترکیه	.	.	۸۲۹۰۵۸	۱۸۲۰۸۰۲	۳۱۵۰۰۸۰	۲۵۸۹۳۵۲	۲۸۴۲۶۷	۳۹۱۶۹۱۱	۵۱۲۶۱۱۶	۶۰۴۱۸۶۱	۸۳۱۷۸۱۹	۱۰۸۲۷۶۶۸	۱۱۹۴۸۹۰۵	۱۰۸۸۷۸۲۶	۸۳۵۰۹۴۷
چین	۳۹۹۹۴۱	۴۲۰۸۱۹	۵۶۰۵۶	۱۴۵۵۳	۴۰۸۱۰۹	۴۹۱۱۵۸	۷۲۴۹۴۰	۱۲۷۱۱۶۲	۱۸۳۸۴۹۹	۲۵۹۹۸۶۷	۳۸۲۴۶۵۱	۴۹۱۱۷۸۵	۶۸۹۴۰۸۸	۷۷۴۳۴۷۲	۷۹۲۵۴۵۶
آمریکا	۴۶۳۶۶	۳۱۶۶۳	۳۱۵۶۲	۸۵۶۰۹۸	۱۳۷۲۳۳۰	۱۹۴۳۸۱۳	۱۵۷۴۵۲۴	۲۱۲۴۵۲۴	۱۷۷۲۸۴۴	۱۶۲۳۰۶۴	۲۴۰۰۳۶۵	۲۰۵۳۸۴۲	۲۰۲۱۷۳۴	۲۱۰۵۷۴۶	۱۹۶۰۹۴۳
کره ج	۷۳۱۹۶	۸۴۶۶۶	۳۵۶۵۵	۱۲۵۴۴۷	۶۸۱۱۵	۱۰۸۹۱۱	۲۰۹۵۵۲	۳۶۸۳۰۷	۷۸۴۵۰۶	۱۲۰۰۷۷۱	۱۵۳۳۳۲۱	۱۸۶۶۳۳۷	۱۹۷۳۴۷۰	۱۷۹۸۲۲۱	۱۴۲۷۹۴۴
آلمان	۲۹۵۴۴	۲۷۳۸۱۴	۳۳۱۵۸۸	۲۵۵۱۱۲	۳۳۰۲۷۱	۴۶۳۵۱۲	۳۳۸۸۶۶	۴۴۳۷۸۱	۸۱۲۷۶۵	۱۲۲۶۸۲۷	۱۶۱۸۶۴۹	۱۵۳۳۴۱۱	۱۸۶۱۱۸۰	۱۵۳۹۷۲۳	۱۱۳۸۹۵۰
هند	۱۶۰۵۲۹	۲۶۲۰۶۸	۷۵۴۰۵	۱۱۲۸۳۸	۱۳۱۱۳۳	۲۱۲۴۰۵	۱۹۷۳۲۲	۳۷۹۹۲۵	۵۳۲۴۹۰	۸۶۸۲۲۹	۶۷۰۱۹۶	۱۲۶۸۳۸۳	۹۷۸۰۸۹	۷۸۶۶۶۲	۱۱۳۵۲۸۳
ایتالیا	۳۳۴۳۱۹	۳۱۶۹۸	۱۶۲۵۸۵	۲۴۹۹۱۸	۳۶۲۲۲۳	۱۶۳۳۶۶	۱۳۰۵۸۷	۲۰۶۷۷۳	۶۸۹۲۸۷	۵۸۰۰۷۹	۶۸۰۳۶۱	۸۱۴۰۰۴	۱۶۸۱۶۵۴	۱۲۹۰۳۴۵	۱۰۱۶۴۷۹

نمودار ۱. میزان واردات از کشورهای فرا منطقه‌ای

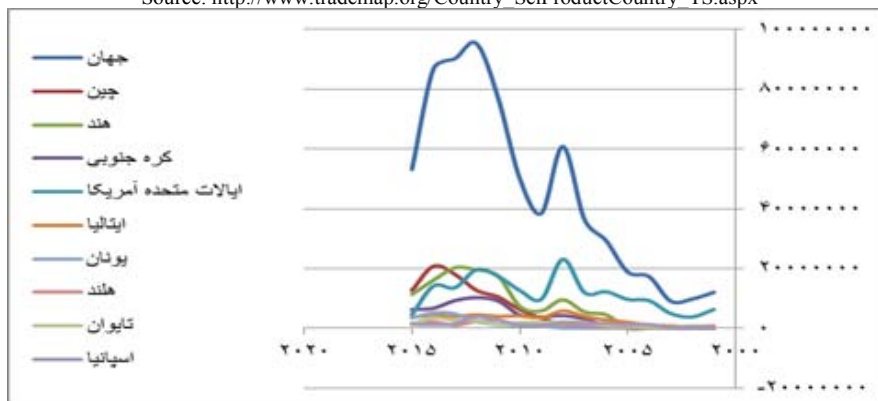
Source: Authors

عراق یکی از کشورهای صادرکننده اصلی نفت به دنیای خارج می‌باشد و بیشترین صادران آن نیز نفت می‌باشد. بیشتر میزان صادرات آن با توجه به جدول ۲ به کشورهای فرا منطقه‌ای در سال ۲۰۱۵ به ترتیب چین با ۱۲/۶۷۰/۵۴۲ هزار دلار، هند با ۱۱/۳۰۰/۲۷۷ هزار دلار، کره جنوبی با ۶/۶۲۴/۵۷۵ هزار دلار، ایالات متحده آمریکا با ۴/۵۶۷/۶۰۵ هزار دلار، ایتالیا با ۳/۷۳۲/۹۹۵ هزار دلار، یونان با ۳/۴۲۴/۸۵۵ هزار دلار، هلند با ۱/۶۸۶/۹۰۵ هزار دلار بوده است.

جدول ۲. میزان صادرات به کشورهای فرا منطقه‌ای از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۵

صادرات	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵
جهان	۱۲۰۱۰۴۴۹	۹۷۷۶۶۳	۹۰۲۵۶۵۱	۱۷۲۵۰۹۳۵	۱۸۸۲۲۶۷۸	۲۹۳۳۳۱۶۵	۳۶۳۱۰۴۵۴	۶۰۸۱۳۵۴۳	۳۸۴۴۳۳۴۶	۵۰۰۷۹۵۳۱	۷۶۹۰۶۸۱۵	۹۵۱۹۱۹۹۷	۹۰۱۶۲۴۴۹	۸۶۸۰۰۶۸۳	۵۳۰۹۷۲۸۲
چین	۷۳۰۲۲	۹۶۲۴۳	۳۲۵	۳۲۰۲۵۰	۴۱۵۶۸۰	۶۵۳۲۷۳	۷۶۵۷۹۷	۱۳۸۱۶۶۴	۳۲۹۸۱۱۱	۶۲۷۵۱۹۱	۱۰۴۴۲۶۳۴	۱۲۶۵۵۷۷۳	۱۷۹۸۱۷۶۴	۲۰۷۶۱۳۹	۱۲۶۷۰۵۴۲
هند	۱۴	۵۰	۹	۷۹۹	۱۸۹۵	۴۴۸۲۴۰۹	۵۴۴۳۳۳۵	۹۵۰۵۱۸۷	۵۷۹۷۶۹۴	۷۲۹۱۵۲۳	۱۷۴۴۲۳۹۸	۱۹۵۱۹۱۲۹	۲۰۲۳۰۱۸۰	۱۶۰۷۰۳۳۳	۱۱۳۰۰۲۷۷
کره جنوبی	۲۸۰۱۶	۳۸۵۴۲	۵۷۲۸۱	۴۰۷۶۸۱	۶۷۵۲۹۹	۹۰۵۶۹۱	۳۰۷۹۷۶۷	۴۲۲۷۵۵۹	۳۸۱۲۳۰۰	۴۴۲۷۷۱۹	۹۱۳۷۸۲۱	۱۰۲۲۷۱۰۶	۹۲۶۰۶۶۶	۶۶۸۶۴۲۸	۶۲۶۴۵۷۵
ایالات متحده آمریکا	۶۲۹۷۶۶۶	۳۷۹۸۰۳۸	۴۹۱۲۹۷۶	۹۲۰۳۸۷۶	۹۶۶۷۳۷۶	۱۲۲۳۰۸۳۳	۱۱۸۹۳۸۵۲	۲۳۰۷۱۷۵۲	۹۷۱۹۲۴۹	۱۲۶۲۴۴۸	۱۷۳۶۸۹۲۰	۱۹۶۲۸۴۲۰	۱۳۵۴۵۷۸	۱۴۱۵۸۷۹۸	۴۵۶۷۶۰۵
ایتالیا	۶۰۵۶۷۸	۴۷۳۹۱۰	۸۰۶۵۶۸	۱۰۰۴۸۸۸	۲۰۴۴۹۸۹	۲۷۸۱۸۰۰	۴۰۱۴۹۷۹	۵۷۷۸۶۲۴	۳۵۲۳۳۱۹	۴۱۲۵۴۳۰	۳۹۷۷۵۸۰	۴۵۱۷۰۴۱	۳۹۱۷۶۳۲	۴۲۸۵۲۸۴	۳۷۳۲۹۹۵
یونان	۲۲۹۶۹۲	۱۱۴۱۳۴	۶۰۳۱۰	۶۴۱۳۴	۳۵۹۳۸	۲۰	۴۶۵۸۹	۴۸۷۸۱	۶۸۱۳۶۷	۸۹۰۰۵۵	۱۱۳۰۱۱۲	۲۲۶۲۲۸۶	۴۷۹۱۸۷۵	۵۱۸۷۲۱۲	۳۴۴۴۸۵۵
هلند	۷۹۶۲۷۶	۵۸۸۱۵۰	۲۸۸۲۵۷	۲۸۰۲۲۵	۲۹۱۹۳۱	۵۲۷۲۵۸	۱۰۶۱۷۴۴	۱۳۱۸۴۱۱	۱۱۲۳۳۱۰	۱۰۸۲۸۴۴	۲۵۹۱۹۸۳	۲۳۵۴۳۸۹	۹۷۷۸۱۰	۲۱۵۶۸۱۴	۱۶۸۶۹۰۵
تایوان	۲۲۱۰۱۳	۷۸۳۲۰۸	۳۷۸۹۹۱	۵۴۵۴۴۴	۷۳۴۸۷۵	۸۷۶۲۳۲	۲۰۵۸۸۵۵	۲۱۹۰۳۸۴	۱۹۵۹۸۹۸	۱۹۳۴۳۷۲	۹۵۶۷۶۶	۲۶۲۸۲۶۸	۲۶۴۴۶۶۸	۳۴۷۱۴۶۱	۱۳۵۹۳۹۸
اسپانیا	۴۳۷۸۶۰	۳۹۵۹۱۹	۳۲۸۶۱۸	۱۲۸۹۸۲۳	۱۲۳۰۵۹۸	۱۶۲۸۲۸۳	۱۶۶۸۷۶۵	۱۸۱۳۹۲۸	۱۱۲۶۱۶۰	۱۱۴۷۱۵۹	۲۷۳۲۰۹۶	۳۹۰۰۹۵۰	۱۶۸۲۳۲۹	۱۱۱۲۲۱۲	۱۲۹۳۱۱۷

Source: http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx

نمودار ۲. میزان صادرات به کشورهای فرا منطقه‌ای از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۵

Source: Authors

۲. مبادلات تجاری عراق با کشورهای منطقه‌ای

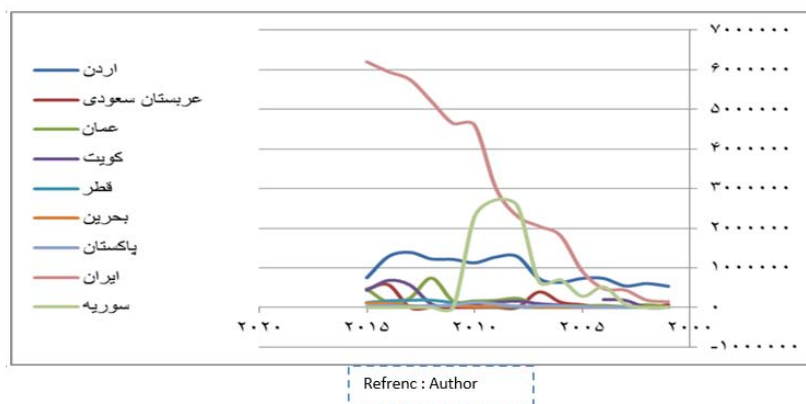
همان‌گونه که در جدول ۳ نشان داده شده است بیشتر میزان واردات این کشور از ایران با ۶۲۰۰۰۰۰ هزار دلار بوده است. بعد از آن اردن با ۷۵۰/۳۵۱ هزار دلار، عربستان با ۴۶۵/۶۳۰ هزار دلار و کویت با ۴۲۹/۶۵۹ هزار دلار بوده است.

جدول ۳. میزان واردات از کشورهای منطقه از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۵

واردات	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵
اردن	۵۳۲۸۳۲	۶۰۳۹۶۶	۵۲۲۵۱۲	۷۳۲۷۶۶	۷۳۳۰۱۹	۶۳۳۳۶۸	۷۳۲۵۶۷	۱۲۸۲۶۶۸	۱۲۷۳۳۶۱	۱۱۶۶۲۲۳	۱۲۱۲۲۶۰	۱۲۲۲۶۹۷	۱۳۸۶۵۶۱	۱۲۸۴۳۱۹	۷۵۰۳۵۱
عربستان	۷۰۵۱۷	.	۲۰۹۳۰	.	۶۷۵۳۴	۱۳۲۸۸۲	۳۹۱۹۲۴	.	.	.	.	.	.	۵۷۱۷۶۹	۳۶۵۶۳۰
عمان	۲۰۷۳۵	۶۹۸۱۰	۲۳۳۳۹	۵۳۳۰۸	۴۰۰۰۹	۴۰۴۵۰	۵۷۶۵۷	۲۲۹۵۲۸	۱۷۹۸۱۱	۱۶۴۳۵۳	۱۶۶۴۰۱	۷۸۱۰۸۶	۳۳۶۶۷۴	۱۳۱۱۹۴	۴۶۱۷۵۵
کویت	.	۲۲۲	۱۷۹۹۸۷	۱۹۶۴۰۴	.	۶۱۱۹۱	۹۴۸۲۲	۱۶۰۳۹۷	۱۳۱۰۳۹	۸۳۹۹۱	۵۷۲۷۹	۸۸۰۹۱	۵۶۴۴۵۳	۶۸۳۰۰۱	۲۲۹۶۵۶
قطر	.	۱۶۶	۳۹۱۳	۲۹۲۷	۲۶۳۹	۱۰۷۵	۷۱۱	۱۰۲۸۷	۸۲۱۸	۲۴۲۷۹	۱۱۷۲۵۳	۱۸۴۳۲۵	۱۸۱۲۵۸	۱۶۸۰۳۶	۱۳۳۱۲۸
بحرین	۱۱۳۳۰	۵۲۰	۶۲۳۳	۱۶۷۱	۳۸۱۶	۲۱۱۰	۲۹۶۸	۳۲۲۳۱	۲۸۷۲۵	۲۰۸۵۶	۴۴۱۹۸	۳۰۵۲۹	۴۰۶۱۶	۹۹۰۷۶	۱۱۱۱۵۹
پاکستان	.	.	۳۶۰۹	۴۴۱۱	۱۷۵۲۱	۳۸۸۵۶	۴۰۰۳۷	۳۱۹۵۲	۸۹۷۴۵	۱۲۸۰۲۶	۶۱۱۰	۴۲۱۹۷	۲۶۱۶۴	۴۷۷۵۱	۳۱۰۶۷
ایران	۱۳۳۰۳۳	۱۸۴۱۱۵	۳۳۷۵۹۴	۴۷۴۰۳۰	۹۱۱۶۳۰	۱۸۰۹۳۸۵	۲۰۵۰۰۰۰	۳۳۰۰۰۰۰	۳۰۰۰۰۰۰	۲۶۰۱۵۷۶	۲۶۶۶۹۰	۵۲۰۰۰۰۰	۵۷۵۰۰۰۰	۵۵۵۰۰۰۰	۶۲۰۰۰۰۰
سوریه	.	.	۸۴۵۲۵	۵۱۷۶۸۱	۲۸۲۰۸۵	۶۹۸۸۳۷	۶۴۷۶۴۶	۲۵۵۷۵۶۰	۲۷۱۸۱۳۰	۲۲۹۲۵۱۰	.	.	.	.	.

با توجه به جدول ۳ در منطقه، بیشترین صادرات عراق در سال ۲۰۱۵ به ایران با ۱۴۵۲۳۱ هزار دلار و بعد از آن به عمان با ۱۳۵/۴۱۶ هزار دلار بوده است.

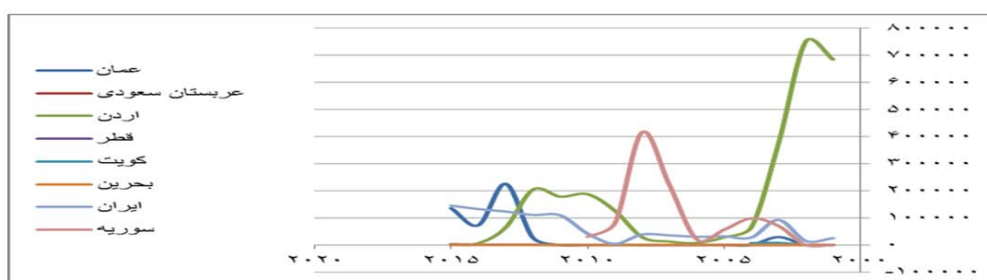
نمودار ۳. میزان واردات از کشورهای منطقه از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۵

Source: Authors

جدول ۴. میزان صادرات به کشورهای منطقه از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۵

صادرات	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵
عمان	۲	۲	۲۹۲۳۰	۰	۰	۹	۱۲	۰	۰	۱	۰	۲۶۰۷۱	۲۵۵۸۳	۷۳۱۲۵	۱۳۵۲۳۱
عربستان	۰	۰	۲	۳۰۵	۳۷۲	۸۱	۱۵۷	۲۳۹	۰	۰	۰	۱۳۱۹	۱۳۶۸	۱۲۰۹	۲۲۴۲
اردن	۶۸۴۹۰۹	۷۵۰۹۷۹	۳۷۴۳۷	۶۴۴۱۴	۲۸۰۱۸	۷۳۴۴	۱۳۳۶۶	۲۸۷۱۲	۱۲۶۵۳۱	۱۸۷۴۶۶	۱۷۸۱۲۱	۲۰۴۵۲۴	۶۶۸۰۰	۶۲۵۴	۹۹۲
قطر	۱۹۹	۰	۰	۳۳	۲۸	۶۵	۲۷	۶۱	۱۳۸۸	۵۶	۳۳۴	۷۱۵	۵۲۶	۴۳۲	۹۶۵
کویت	۰	۰	۱۹۲۲	۶۷۰۴	۰	۷۳	۲	۳	۲۹	۳۴	۶	۸۶	۱۶	۲۰	۱۴۷
بحرین	۲۸۸	۲۴	۴۹	۱۷	۲۸	۲۴۱	۶۸۹	۷	۷۸	۴۰	۶۳	۱۸۷	۴۱	۵۳	۳۷
ایران	۲۴۹۷۷	۱۴۶۴۱	۹۲۶۹۹	۲۷۱۲۴	۳۱۸۶۰	۳۰۲۰۰	۳۵۵۰۰	۳۸۷۰۰	۴۱۵۶	۴۱۸۸۰	۱۰۹۳۸۷	۱۱۰۵۶۲	۱۳۳۵۶	۱۳۳۵۸	۱۴۵۲۳۱
سوریه	۰	۰	۷۰۴۳۳	۹۸۱۳۱	۵۶۰۲۸	۲۰۷۳۴	۲۲۱۴۱۶	۴۱۶۳۳۵	۷۹۲۰۵	۳۰۳۵۵	۰	۰	۰	۰	۰

Source: http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx

Refrenc: Author

نمودار ۴. میزان صادرات به کشورهای منطقه از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۵

Source: Authors

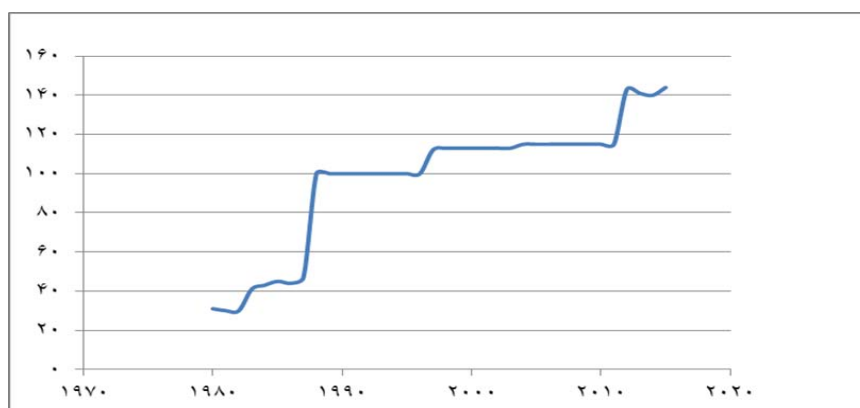
۳. ذخایر نفتی عراق

عراق یکی از دارندگان اصلی نفت خام در جهان و در منطقه می‌باشد. این کشور در سال ۲۰۱۵ عراق با ۱۴۴ میلیارد بشکه در جایگاه سوم منطقه قرار دارد. در حالی که در سال ۱۹۸۰، با ۳۱ میلیارد بشکه در جایگاه چهارم منطقه از نظر ذخایر قرار داشته است. بیشتر این ذخایر در جنوب کشور عراق قرار داشتند که از راه خلیج فارس به دنیای خارج راه یافته است. (<http://www.eia.gov>)

جدول ۵. ذخایر نفتی عراق از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵

سال	میلیارد بشکه	سال	میلیارد بشکه	سال	میلیارد بشکه
۱۹۸۰	۳۱	۱۹۹۲	۱۰۰	۲۰۰۴	۱۱۵
۱۹۸۱	۳۰	۱۹۹۳	۱۰۰	۲۰۰۵	۱۱۵
۱۹۸۲	۳۰	۱۹۹۴	۱۰۰	۲۰۰۶	۱۱۵
۱۹۸۳	۳۰	۱۹۹۵	۱۰۰	۲۰۰۷	۱۱۵
۱۹۸۴	۴۱	۱۹۹۶	۱۰۰	۲۰۰۸	۱۱۵
۱۹۸۵	۴۳	۱۹۹۷	۱۱۲	۲۰۰۹	۱۱۵
۱۹۸۶	۴۴	۱۹۹۸	۱۱۳	۲۰۱۰	۱۱۵
۱۹۸۷	۴۷	۱۹۹۹	۱۱۳	۲۰۱۱	۱۱۵
۱۹۸۸	۱۰۰	۲۰۰۰	۱۱۳	۲۰۱۲	۱۴۳
۱۹۸۹	۱۰۰	۲۰۰۱	۱۱۳	۲۰۱۳	۱۴۱
۱۹۹۰	۱۰۰	۲۰۰۲	۱۱۳	۲۰۱۴	۱۴۰
۱۹۹۱	۱۰۰	۲۰۰۳	۱۱۳	۲۰۱۵	۱۴۴

Source: http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx

نمودار ۵. ذخایر نفتی عراق از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵

Source: Authors

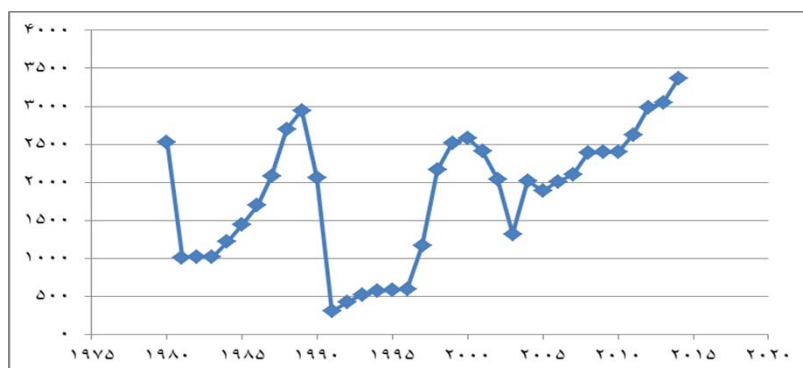
۴. تولید نفت خام

پس از سقوط صدام حسین در سال ۲۰۰۳ و اشغال این کشور به دست آمریکایی‌ها، بی‌درنگ تلاش برای تأمین سرمایه موردنیاز برای احیای صنعت نفت عراق و رساندن تولید نفت این کشور به ۳/۵ میلیون بشکه در روز (مانند دوران پیش از جنگ عراق- کویت) آغاز شد. در این زمینه ۱/۲ میلیارد دلار به شرکت نفتی هالیبرتون، با هدف احیای صنعت نفت در جنوب عراق و ۸۰۰ میلیون دلار به شرکت نفتی پارسونز به منظور توسعه این صنعت در شمال عراق اختصاص یافت. با این حال تنها چند پروژه به مرحله اجرا گذاشته شدند و انتظار می‌رود که این برنامه حداقل تا پایان سال ۲۰۰۶ به طول انجامد. همچنین در سال ۲۰۰۵، دولت عراق ۳ میلیارد دلار به وزارت نفت این کشور اختصاص داد. عراق پیش‌تر قراردادی به ارزش تقریبی ۶۷/۳ میلیون دلار با یک شرکت آمریکایی منعقد کرده که هدف آن بالا بردن کیفیت بنزین تولیدی پالایشگاه دوره است. این کشور قرارداد دیگری به ارزش ۴۲ میلیون دلار با یک شرکت از جمهوری چک امضا کرده است. هدف از انعقاد این قرارداد، افزایش ظرفیت پالایش نفت در پالایشگاه دوره از ۹۰ هزار بشکه در روز به ۱۷۰ هزار بشکه در روز بوده است. در چند سال اخیر با توجه به همه مشکلاتی که کشور عراق با دامن‌گیر است توانسته تولید خود در سال ۲۰۱۴ را به ۳۳۶۴ هزار بشکه در روز رسیده است.

جدول ۶. میزان تولید عراق از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵

سال	میلیون بشکه	سال	میلیون بشکه	سال	میلیون بشکه
۱۹۸۰	۲۵۲۶	۱۹۹۲	۴۲۱	۲۰۰۴	
۱۹۸۱	۱۰۰۹	۱۹۹۳	۵۲۳	۲۰۰۵	۲۰۲۱
۱۹۸۲	۱۰۲۱	۱۹۹۴	۵۶۷	۲۰۰۶	۱۸۸۹
۱۹۸۳	۱۰۱۴	۱۹۹۵	۵۸۰	۲۰۰۷	۲۰۰۹
۱۹۸۴	۱۲۱۸	۱۹۹۶	۵۹۳	۲۰۰۸	۲۰۹۷
۱۹۸۵	۱۴۴۷	۱۹۹۷	۱۱۷۲	۲۰۰۹	۲۳۸۵
۱۹۸۶	۱۶۹۶	۱۹۹۸	۲۱۶۲	۲۰۱۰	۲۳۹۹
۱۹۸۷	۲۰۸۶	۱۹۹۹	۲۵۲۰	۲۰۱۱	۲۳۹۸
۱۹۸۸	۲۶۹۹	۲۰۰۰	۲۵۸۲	۲۰۱۲	۲۶۲۴
۱۹۸۹	۲۹۴۵	۲۰۰۱	۲۴۰۹	۲۰۱۳	۲۹۷۹
۱۹۹۰	۲۰۶۴	۲۰۰۲	۲۰۴۰	۲۰۱۴	۳۰۵۱
۱۹۹۱	۳۰۲	۲۰۰۳	۱۳۱۸	۲۰۱۵	۳۳۶۴

Source: http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx

نمودار ۶. میزان تولید از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵

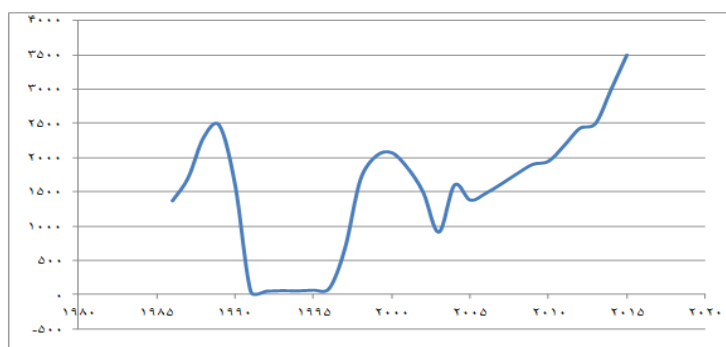
Source: Authors

صادرات نفت عراق تابع میزان تولیدات این کشور بوده است که در بعضی مواقع توانسته میزان تولید و صادرات خود را افزایش دهد و در مواقعی به خاطر جنگ میزان صادرات آن رو به کاهش بوده است. در سال ۱۹۹۰ میزان صادرات آن ۱۶۰۰ هزار بشکه در روز بود که به دلیل جنگ کویت و تحریم‌های جهانی به ۴۲ هزار بشکه در سال ۱۹۹۱ رسید. در سال ۲۰۰۲ در روز ۱۴۹۵ هزار بشکه در روز صادرات داشت که به دلیل حمله آمریکا این رقم به ۹۱۲ هزار بشکه در روز در سال ۲۰۰۳ رسید. ولی از آن زمان با وجود ناامنی‌ها و ظهور داعش، به دلیل سرمایه‌گذاری خارجی، بخش صنعت نفت این کشور رشد خوبی داشته است که در سال ۲۰۱۴، ۳۵۰۰ هزار بشکه در روز صادرات داشته است (<http://www.eia.gov>).

جدول ۷. میزان صادرات از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵

سال	میلیون بشکه	سال	میلیون بشکه	سال	میلیون بشکه
۱۹۸۶	۱۳۶۹	۱۹۹۶	۸۸	۲۰۰۶	۱۴۸۰
۱۹۸۷	۱۷۰۵	۱۹۹۷	۶۶۶	۲۰۰۷	۱۶۱۸
۱۹۸۸	۲۳۰۰	۱۹۹۸	۱۶۸۲	۲۰۰۸	۱۷۶۷
۱۹۸۹	۲۴۷۰	۱۹۹۹	۲۰۲۵	۲۰۰۹	۱۹۰۳
۱۹۹۰	۱۶۰۰	۲۰۰۰	۲۰۷۲	۲۰۱۰	۱۹۴۸
۱۹۹۱	۴۲	۲۰۰۱	۱۸۵۰	۲۰۱۱	۲۱۷۶
۱۹۹۲	۵۰	۲۰۰۲	۱۴۹۵	۲۰۱۲	۲۴۲۸
۱۹۹۳	۵۷	۲۰۰۳	۹۱۲	۲۰۱۳	۲۵۰۰
۱۹۹۴	۵۴	۲۰۰۴	۱۶۰۰	۲۰۱۴	۳۰۰۰
۱۹۹۵	۶۴	۲۰۰۵	۱۴۸۰	۲۰۱۵	۳۵۰۰

Source: http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx

نمودار ۷. میزان صادرات از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵

Source: Authors

۵. مشارکت عراق در فرایندهای منطقه‌ای

کشور عراق از زمان تأسیس تاکنون نقش‌های متفاوتی ایفا نموده که بر وضعیت امنیت خلیج فارس تأثیرات عمده‌ای بر جای گذاشته است. عراق در دوره پادشاهی با مشارکت در پیمان‌های منطقه‌ای مانند پیمان بغداد سعی کرد تا نقشه همکاری جویانه در تأمین امنیت داشته باشد؛ اما این نقش‌آفرینی بیش از آنکه نقشی مستقل باشد در چارچوب ائتلاف و همکاری‌های بین‌المللی و به خصوص در قالب سیاست‌ها و رویکردهای انگلستان در منطقه خاورمیانه بود. در این دوره روابط همکاری جویان‌های میان عراق و کشورهای منطقه از جمله ایران و عربستان سعودی وجود داشت.

با کودتای عبدالکریم قاسم در سال ۱۹۵۸ و ایجاد نظم جمهوری این کشور از پیمان بغداد خارج شد و یک سیاست خارجی تهاجمی در منطقه اتخاذ نمود. عراق در این دوره به جرگه کشورهای رادیکال عربی پیوست و تلاش کرد تا رهبری جهان عرب را بر عهده گیرد. این تغییر در عراق باعث ایجاد تنش‌هایی در روابط این کشور با همسایگان و کشورهای منطقه و در نتیجه تأثیرگذاری منفی بر ثبات و امنیت خلیج فارس گذاشت. حاکمیت رژیم بعث در عراق از سال ۱۹۶۸ و اتحاد این کشور با شوروی باعث دو قطبی شدن منطقه خلیج فارس و رقابت‌های استراتژیک بین آمریکا و شوروی در دوره جنگ سرد شد. براین اساس عراق واجد نقش منفرد و متفاوت در خلیج فارس شد که مانع هر گونه همگرایی و همکاری منطقه‌ای جدی بین سه بازیگر اصلی منطقه‌ای بود.

عراق در دوره بعث نقشی منفی و مخرب در ثبات و امنیت خلیج فارس ایفا کرد و سیاست خارجی تهاجمی رژیم صدام از جمله حمله به ایران و کویت به تشدید ناامنی و بی‌ثباتی در منطقه منجر شد. رویکرد و حمایت‌های برخی از قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در جنگ علیه ایران موجب تقویت این سیاست تهاجمی و حمله به کویت گردید. نکته مهم دیگر آنکه رفتارهای عراق بهانه لازم برای حضور نظامی قدرت‌های فرا منطقه‌ای در خلیج فارس را مهیا ساخت که خود مانعی برای شکل‌گیری همکاری‌های منطقه‌ای به وجود آورد. مهم‌ترین فرایندهای سیاسی که عراق شرکت کرده است موارد زیر می‌باشند:

– سعدآباد

در ۱۷ تیر ۱۳۱۶ وزرای خارجه چهار کشور ایران، ترکیه، عراق و افغانستان پیمان عدم تعرضی را در کاخ سعدآباد امضا کردند که بسترهای آن از سال‌ها قبل به واسطه فعالیت‌های پشت پرده زمامداران لندن فراهم شده بود. این پیمان که به «پیمان سعدآباد» مشهور شد، وحدت نظر چهار کشور را در سیاست عمومی و حمایت متقابل در صورت بروز خطر نسبت به یکی از دولت‌های عضو پیش‌بینی می‌کرد و دول چهارگانه را متعهد می‌کرد که ضمن محترم شمردن حدود مرزی مشترک، سیاست عدم مداخله مطلق در امور داخلی یکدیگر را دنبال کنند (A part of history, Iran & world 2015)

– پیمان بغداد (ستتو)

در فوریه ۱۹۵۵ عراق و ترکیه این پیمان را بستند و اعلام کردند که کشورهای عضو «جامعه عرب» و «دیگر کشورهای علاقه‌مند به صلح و امنیت خاورمیانه» - که آن دو دولت آن‌ها را به رسمیت شناخته باشند- می‌توانند به این پیمان بپیوندند. در ۱۹۵۵ ایران و بریتانیا و پاکستان به این پیمان پیوستند. انگلستان و آمریکا پیمان بغداد را در «حلقه مالی» دفاع از خاورمیانه در برابر شوروی می‌دانستند. در مقابل و شوروی آن را ابزاری در دست تجاوزگرانی می‌دانست که «علاقه‌ای به صلح و امنیت بین‌المللی ندارند». در ۱۹۵۷ نمایندگان آمریکا به عضویت کمیته‌های اقتصادی و نظامی پیمان درآمدند، اما ایالات متحد خود به پیمان نیوست. عراق پس از انقلاب ژوئیه ۱۹۵۸، در مارس ۱۹۵۹ از پیمان خارج شد و این پیمان در اوت ۱۹۵۹ «سازمان پیمان مرکزی» (ستتو) نامیده شد و مرکز آن را از بغداد به آنکارا بردند (Ashori, 2008:87).

– اتحادیه کشورهای عرب

اتحادیه عرب با نام کامل اتحادیه کشورهای عربی (به عربی: جامعة الدول العربیة) یک سازمان بین‌المللی منطقه‌ای

شامل کشورهای عمدتاً عربی جنوب غرب آسیا و شمال آفریقا است. این اتحادیه در ۲۲ مارس ۱۹۴۵ با ۶ عضو مؤسس مصر، عربستان، عراق، سوریه، لبنان، و اردن (که در ۱۹۴۶ به اردن تغییر نام داد) بنیان نهاده شد و یمن نیز چند روز بعد در ۵ مه ۱۹۴۵ به آن پیوست. این اتحادیه با احتساب سوریه که از نوامبر ۲۰۱۱ عضویت آن به حالت تعلیق درآمده ۲۲ عضو دارد و ۴ عضو ناظر دارد. علت وجودی چنین اتحادیه‌ای مانند اتحادیه کشورهای آمریکایی اشتراک در فرهنگ و مذهب بود. زیرا اعراب نه تنها از نظر زبانی بلکه از نظر مذهب مشخص هستند. پس از اخراج نیروهای فرانسوی از سوریه و تشکیل دولت یهودی اسرائیل عامل دیگری نیز بر لزوم همکاری کشورهای عربی افزوده شد (<http://lahzehnama.ir>). برخی از سران کشورهای عرب از جمله؛ مصر، عراق، لبنان و سوریه در سال‌های ۱۹۴۳ م و ۱۹۴۴ م پس از یک سری ملاقات دوجانبه بر سر تشکیل اتحادیه‌ی عرب به توافق رسیدند. در نشستی که به همین منظور از هفت سپتامبر تا بیست‌وپنج اکتبر ۱۹۴۴ م در اسکندریه‌ی مصر برگزار شد هیئت‌هایی از مصر، لبنان، سوریه، اردن، عراق و عربستان در مورد تأسیس کمیته‌ای مأمور تهیه‌ی متن اساسنامه‌ی اتحادیه‌ی عرب شُود.

مجموعه‌ی این اقدامات در نهایت منجر به امضای اساسنامه‌ی اتحادیه‌ی عرب در ۲۲ مارس ۱۹۴۵ م از سوی نمایندگان دولت‌های فوق شد (Alber kelyar, 1994:497).

– سازمان همکاری اسلامی

در ۲۱ ماه اوت ۱۹۶۹، مسیحی متعصبی از اهالی استرالیا مسجد الاقصی را در اورشلیم آتش زد. در پی این آتش‌سوزی عمدی، رهبران چند کشور مسلمان در ۲۵ سپتامبر همان سال در شهر رباط، پایتخت مراکش، گرد هم آمدند و سازمانی به نام «سازمان کنفرانس اسلامی» تشکیل دادند. در ماه مارس ۱۹۷۰، نخستین کنفرانس وزیران امور خارجه چندین کشور اسلامی در جده برگزار شد. «سازمان کنفرانس اسلامی» در ۲۸ ژوئن ۲۰۱۱ «سازمان همکاری اسلامی» نام گرفت. این سازمان دارای نمایندگی دائمی در «سازمان ملل» است و اکنون ۵۷ کشور عضو آن هستند. سازمان سه زبان رسمی دارد که عبارت‌اند از: عربی، انگلیسی و فرانسه. یکی از هدف‌های اصلی این سازمان، توسعه همکاری میان کشورهای عضو در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و علمی است (<http://www.faratab.com>). حضور عراق در این سازمان باعث شده است که این کشور بتواند با بیشتر کشورهای اسلامی تعامل سیاسی و اقتصادی داشته باشد. یکی از مسائلی که باید به آن توجه داشت این است تا عراق بیشتر بتواند با سازمان‌های جهان اسلام بیشتر ارتباط برقرار کند، بر دستیابی آن به فضای حیاتی تأثیر خواهد گذاشت.

۶. فرایندهای اقتصادی

در مورد پیمان‌های اقتصادی می‌توان گفت که فی‌مابین عراق و کشورهای منطقه، آن‌چنان پیمان اقتصادی وجود ندارد به‌جز اوپک که عراق از تولیدکنندگان و یا به عبارت بهتر از اعضای اصلی و تأثیرگذار این سازمان می‌باشد. سازمان کشورهای صادرکننده نفت با نام اختصاری اوپک، یک کارتل نفتی است که متشکل از کشورهای الجزایر، ایران، عراق، کویت، لیبی، نیجریه، قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، اکوادور، آنگولا و ونزوئلا است. مقر بین‌المللی اوپک از سال ۱۳۴۴ در شهر وین در کشور اتریش بوده است.

هدف اصلی این سازمان، آنچنان‌که در اساسنامه بیان شده، به این شرح است: «هماهنگی و یکپارچه‌سازی سیاست‌های نفت کشورهای عضو تعیین بهترین راه برای تأمین منافع جمعی یا فردی آن‌ها، طراحی شیوه‌هایی برای تضمین ثبات قیمت نفت در بازار نفت بین‌المللی به منظور از بین بردن نوسانات مضر و غیر ضروری؛ عنایت و توجه ویژه به کشورهای تولیدکننده نفت و توجه خاص به ضرورت فراهم کردن درآمد ثابت برای کشورهای تولیدکننده نفت؛ تأمین نفت کشورهای مصرف‌کننده به صورت کارآمد، مقرون به صرفه و همیشگی؛ و بازده مناسب و منصفانه برای آن‌هایی که در صنعت نفت سرمایه‌گذاری می‌کنند (OPEC, 2001). از زمان شکل‌گیری اوپک در کل بازار نفت از ثبات بهتری برخوردار بوده است که یکی از کشورهای کلیدی کنونی آن عراق می‌باشد. حضور عراق در این سازمان و همکاری بیشتر آن با کشورهای تولیدکننده نفت کمک شایانی به بخش درآمدی عراق از بخش نفت می‌کند. این سازمان هنگام تأسیس ۶۷٪ ذخایر بهای نفت، ۳۸٪ از کل تولید جهانی نفت و ۹۰٪ بازار جهانی نفت را در اختیار داشت (Rohani, 1974: 103-104).

فروپاشی اوپک هم به نفع هیچ کدام از کشورهای تولید و صادرکننده نفت و کشورهای مصرف‌کننده نمی‌باشد و در واقع عملکرد اوپک تا حال یک پارادوکس را به نمایش گذاشته است. اگرچه سازمان اوپک در حال حاضر بیش از ۳/۱ بازار نفت و ۶۷۲ میلیارد بشکه یعنی ۶۶٪ ذخایر اثبات شده آن در جهان را در اختیار دارد، لیکن روند قیمت‌گذاری در بازارهای جهانی به دلیل محافظه‌کاری روزافزون اعضا به‌ویژه بعد از حضور بیشتر آمریکا در منطقه بعد از تسلط به عراق، عدم همکاری تولیدکنندگان بزرگی چون روسیه، نروژ و دیگر تولیدکنندگان غیر اوپکی و خروج اکوادور از این سازمان جایگاه اوپک در این مقطع زمانی تا حدودی تضعیف شده است. ولی این سازمان تاکنون به‌عنوان موفق‌ترین سازمان خاورمیانه‌ای از جایگاه سیاسی، اقتصادی مهمی در جهان برخوردار است (www.daneshnamah.com).

۷. چالش سازی منطقه‌ای برای خروج از تنگنا

به دلیل اهمیت تأثیرات مهم درگیرهای عراق با همسایگان و تأثیر آن بر امنیت منطقه، پژوهش‌های در راستای تحلیل آن صورت گرفته است. عراق کنونی کشوری است که از زمان شکل‌گیری همیشگی در ستیز با کشورهای همسایه بوده است و همیشگی یکی از عوامل ایجاد تنش در منطقه بوده است. تنگنای ژئوپلیتیکی عراق بیشترین تأثیر را بر سیاست‌های داخلی و منطقه‌ای عراق داشته است و این کشور در تلاش برای گسترش فضای حیاتی خود در خلیج فارس بوده است.

ستیزه‌های که عراق با کشورهای منطقه داشته است بر مبنای رهایی از این تنگنای جغرافیایی بوده است. تلاش برای دسترسی به منطقه خلیج فارس به معنای دستیابی فضای حیاتی بود

۸. جنگ عراق و کویت

سواحل کویت در خلیج فارس چهار برابر سواحل عراق است، علاوه بر آن سواحل کویت دارای آب عمیق است؛ بنابراین با اشغال کویت یا حداقل تصرف جزایر وره و بویان، بر طول سواحل عراق در خلیج فارس به نحو چشمگیری افزوده می‌شد و در این صورت عراق می‌توانست صاحب بنادر متعدد با آب عمیق در خلیج فارس شود. تسلط بر جزایر مذکور و یا تمام کویت همچنین این امکان را به عراق می‌داد که یک نیروی دریایی قدرتمند در

خلیج فارس به وجود آورد و نقش مهم‌تری در این منطقه بر عهده گیرد. دولت عراق ادعا می‌کرد که به علت وسعت کم فاقد عمق استراتژیک است و نمی‌تواند در برابر حملات خارجی از خود دفاع نماید، به همین دلیل در گذشته همیشه کویت را برای واگذاری جزایر وره و بوبیان به عراق تحت فشار قرار داده است. عراق ادعا می‌کرد که تصرف این دو جزیره آن کشور را قادر می‌سازد در مقابل تهدیدات خارجی از خود و کویت دفاع کند. عراق با این هدف به کویت حمله کرد و پس از مدتی با حمله آمریکا مجبور به عقب نشینی شد

۹. جنگ ایران و عراق

مسئله اروندرود، یکی از مهم‌ترین اختلافات میان ایران و عراق بود. به واقع اختلافات مرزی ایران و عراق در اختلافات مرزی ایران و عثمانی ریشه داشت. ایران زیر فشار بریتانیا، شرایط تحمیلی پروتکل ۱۹۱۳ را پذیرفته بود که بر اساس آن، حاکمیت کامل اروندرود به عثمانی واگذار شده بود؛ بنابراین، پس از تأسیس دولت عراق، ایران خواستار حل و فصل مناقشات مرزی و به رسمیت شناخته شدن حق حاکمیت ایران بر اروندرود و تعیین خط تالوگ به‌عنوان خط مرز آبی دو کشور شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران عراق با استفاده از خلأ موجود حمله نظامی خود را به سمت مرزهای ایران آغاز کرد و نزدیک به هشت سال جنگ بی نتیجه و تحمل خسارات زیاد برای دو کشور مجبور به عقب نشینی شد

۶- دستاورد علمی و پژوهشی

با توجه بررسی کلیه جوانب این مقاله می‌توان دستاورد علمی و پژوهشی این مقاله را شرح ذیل آورد،

بیشترین میزان صادرات واردات کالاهای عراق از طریق خلیج فارس بوده است. با توجه به بالا رفتن میزان واردات و صادرات عراق وابستگی این کشور به خلیج فارس بسیار حیاتی است. همان‌گونه که از داده‌ها دیده شد از سال ۲۰۰۳ بر میزان صادرات واردات این کشور افزوده شده است. به نحوی که این کشور در سال ۲۰۰۳، ۱۶۰۰ هزار بشکه نفت صادرات داشته است در حالی که در سال ۲۰۱۵ توانست این رقم را به ۳۵۰۰ هزار بشکه برساند که بیشترین آن به کشورهای شرق آسیا صادرات شده است که تماماً از طریق خلیج فارس صورت گرفته است. بیشترین میزان با ترانزیت آبی است که این خود نشان‌دهنده نقش مهم خلیج فارس در کسب درآمد بیشتر برای این کشور و توسعه آن در آینده خواهد بود. در مجموع بیشترین میزان صادرات آن در همه کالاها به شرق آسیا بوده است که ارزان‌ترین و مقرون به صرفه‌ترین راه، خلیج فارس بوده است. عراق کنونی کشوری است که از زمان شکل‌گیری همیشه در ستیز با کشورهای همسایه بوده است و همیشه یکی از عوامل ایجاد تنش در منطقه بوده است. تنگنای ژئوپلیتیکی عراق بیشترین تأثیر را بر سیاست‌های داخلی و منطقه‌ای عراق داشته است و این کشور در تلاش برای گسترش فضای حیاتی خود در خلیج فارس بوده است.

ستیزه‌های که عراق با کشورهای منطقه داشته است بر مبنای رهایی از این تنگنای جغرافیایی بوده است. تلاش برای دسترسی به منطقه خلیج فارس به معنای دستیابی فضای حیاتی بود و در نتیجه نه تنها در منطقه هژمونی این کشور را افزایش می‌داد بلکه مستقیماً بر درآمدهای این کشور تأثیرگذار بود و عراق می‌توانست به توسعه اقتصادی برسد. کشورهای منطقه‌ای از جمله ایران و کویت می‌توانند عاملی برای کاهش این تنش‌ها باشند.

درآمد این کشور که به شدت به منابع نفتی استوار است نیاز به مسیرهای قابل اتکا به لحاظ اقتصادی و صادرات امن آن دارد. ارزان‌ترین راه برای صادرات، راه‌های دریایی می‌باشند. در نتیجه عراق به فضای نیاز دارد که بتواند صادرات خود را افزایش بدهد و در نتیجه کالاهای خود را از همین راه وارد نماید.

ثبات در عراق نه تنها بر میزان صادرات این کشور تأثیرگذار است بلکه باعث افزایش همکاری منطقه‌ای می‌گردد. مشارکت عراق در فرایندهای منطقه‌ای با هدف دسترسی به فضای حیاتی مطمئن بوده است. هدف عراق در همه این پیمان‌های منطقه‌ای، رهایی از این تنگنای ژئوپلیتیکی بوده است؛

یکی از دلایل بیشتر درگیرهای عراق با کشورهای همسایه که از زمان شکل‌گیری ناشی از فشار عدم دسترسی به یک معبر مطمئن برای توسعه ژئوپلیتیک خود در منطقه بوده است.

عراق هم در فرایندهای سیاسی و هم اقتصادی همچون سنتو، سعدآباد، اتحادیه عرب، سازمان همکاری اسلامی و مهم‌ترین آن‌ها، سازمان اوپک، شرکت داشته است؛ اما تنها در سازمان اوپک بسیار تأثیرگذار بوده است چون بیشترین درآمد کشورهای حوزه خلیج فارس از این راه بوده است و عراق یکی از عمده تولیدکنندگان اوپک می‌باشد. سازمان اوپک همیشه در تلاش بوده است که صادرکنندگان نفت را برای صادران نفت هماهنگ کند که قیمت کاهش نیابد که در صورت کاهش نفت بر همه طرف تأثیر بدی خواهد گذاشت. از زمان شکل‌گیری سازمان اوپک، قیمت نفت روند رو به افزایش داشته که در کل باعث افزایش درآمد کشورهای منطقه شده است و در عصر امروز فرایندهای سیاسی و نظامی تابع فرایندهای اقتصادی هستند و هر چقدر عراق در فرایندهای اقتصادی شرکت کند، می‌تواند نقش خود در توسعه امنیت منطقه و در نتیجه توسعه اقتصادی افزایش بدهد.

تنگنای ژئوپلیتیکی عراق نقش محوری در سیاست خارجی این کشور پس از تشکیل آن داشته است. سیاست خارجی تهاجمی عراق در دهه‌های گذشته همواره عامل نگرانی برای کشورهای همسایه آن و همچنین ثبات و امنیت منطقه‌ای بوده است. بحران‌های پیش آمده در دهه‌های اخیر مانند سه جنگ و روابط خصمانه عراق با کشورهای همسایه نشان می‌دهد که وجود منابع عظیم نفتی در عراق، و عدم دسترسی به فضای حیاتی، مشکلات این کشور در دسترسی به آب‌های آزاد، وجود مرزهای طبیعی و تحلیلی با همسایگان و اختلاف بر سر نحوه استفاده از رودهای مشترک، و شاخص‌های متعدد دیگر را می‌توان به‌عنوان ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و عوامل بروز چالش میان عراق و همسایگانش برشمرد که سیاست خارجی این کشور را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. بطور کلی ایجاد فضای حیاتی برای کشور عراق، نه تنها موجب ارتقاء سطح امنیت در منطقه خواهد شد، بلکه باعث تقویت موقعیت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... در جنوب غربی کشورمان و مناطق هم‌مرز با عراق خواهد شد.

پیشنهادات برآمده از تحقیق

- کمک به کشورهای محاطی در خشکی برای دسترسی به دریایی آزاد
- کمک به کشورهای همچون عراق برای افزایش توان اقتصادی که به تبع آن امنیت در آن کشور و کل منطقه مهیا خواهد شد.
- با توجه به سابقه عراق، ورود این کشور به ائتلاف‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی منطقه
- کمک به عراق برای توسعه زیرساخت‌های اقتصادی

- کمک به توسعه فضای حیاتی عراق در چهارچوب ائتلاف و سازمان‌های منطقه‌ای
- عقد قراردادهای اقتصادی در جهت توسعه اقتصادی این کشور

Reference

1. http://www.projectvisa.com/images/maps/middle_east.gif
2. <http://www.cdc.gov/immigrantrefugeehealth/profiles/iraqi/images/image001.jpg>
3. <http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/images/iraq-ethnic-map.gif>
4. <http://www.persiangulfstudies.com/userfiles/images/Arvand%20Rood.jpg>
5. <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=5&pid=53&aid=1>
6. http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx<http://www.daneshnamah.com/sections/gen-knowledge/eco-org/315-opec>
7. <http://www.eia.go>
8. <http://lahzehnama.i>
9. http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx
10. Guy Mercier. (1995). Geography of Friedrich Ratzel and Paul Vidal de la Blache: A Comparative Analysis. *Annales de géographie*, 583, 211-235.
11. Dikshit, R.D. (1995). Political Geography, the Discipline and Its Dimension. New Delhi. McGraw Hill
12. Ashori. dariush (2008). political encyclopedia. Morvarid publication. 16th printing.
13. pishgahifard. Zahra. (2007). the Culture of Political Geography. Tehran. Entekhab publications.
14. Ezati. Ezatolah. (2003). Geopolitic in 21th Century. Tehran. 1th printing. Samt publications.
15. Shkoei. Hossein. (2005). Environmental philosophy and Geography school. Gitashenasi publications. Volume II.
16. Alam. Abdolrahman. (2004). The impact of vital space on the security of Countries. *Geopolitic Quarterly*. 12th. No 2. Summer.
17. Organization of Armed Forces. Iran boundaries Atlas. Volume I. Tehran.
18. Khajavi. Ali (2014). The uptrend of production and Export of Oil. Iraq. Oil Industrial Andishkadehe Majazi. Tehran.
19. Mirheydar. Doreh & Others. The Basics of Political Geography. Tehran. Samt publications.
20. Nami. Mohamad Hassan. (2002). The Geography of Iraq with an emphasis on Geopolitical Issues. Tehran. Geopolitical Organization.
21. Geography Organization. (2008) Iran boundaries Atlas. Volume I. Tehran.
22. Rohani. Foad. (1976) the History of OPEC. translate by Rohani Manuchehr. Tehran.
23. Alber kelyar Clod (1992). International Organization from beginning to Today. Translate by falsafi Hedayat. Tehran. Fakhteh publication.
24. A part of history, Iran & world 2015